

УДК 372.461 – 057.874:37 = 161.2

Мартіна Олеся

Martina Olesia

ОСНОВИ ГРАМАТИКО-СТИЛІСТИЧНОЇ РОБОТИ В ПОЧАТКОВИХ КЛАСАХ

BASES OF GRAMMAR AND STYLISTIC WORK IN PRIMARY SCHOOL

У статті окреслено напрями удосконалення мовленнєвої культури молодших школярів у процесі граматики-стилістичної роботи під час вивчення частин мови. Важливою складовою мовленнєвого розвитку школярів є робота, спрямована на збагачення словника, “формування вмінь граматично правильно і лексично виправдано застосовувати у власному мовленні слова різних лексико-граматичних розрядів для побудови зв’язних висловлень певного типу (розповідей, описів, міркувань)”.

Ключові слова: стилістика, комунікативна компетентність, стилістична компетентність, стилістична вправність, уміння, навички, мовленнєва культура, мовленнєва комунікація функціонально-стилістичний підхід, граматична правильність

Формування національно свідомої, духовно багаті мовної особистості – основне завдання сучасної загальноосвітньої школи та один із пріоритетних напрямів лінгводидактики. Належний рівень комунікативної компетентності учнів складається із багатьох чинників – досконалого розвитку їхніх умінь і навичок комунікативно виправдано користуватися мовними засобами всіх рівнів української мови, семантичної та стилістичної вправності комунікантів, знань усіх складових ситуації спілкування.

Важливою складовою мовленнєвого розвитку школярів є робота, спрямована на збагачення словника, “формування вмінь граматично правильно і лексично виправдано застосовувати у власному мовленні слова різних лексико-граматичних розрядів для побудови зв’язних висловлень певного типу (розповідей, описів, міркувань)” [2, с. 14].

Основну увагу в навчанні доцільно приділяти розвитку вмінь здійснювати всі види мовленнєвої діяльності: слухання-розуміння (аудіювання), говоріння, читання, письмо [5, с. 12].

Мовленнєвий розвиток є однією з найважливіших складових формування дитячої особистості взагалі і зокрема, готовності до шкільного навчання. М.С. Вашуленко зазначає, що мовленнєвий розвиток дитини має стати центром процесу навчання грамоти.

Знання стилістики сприяють підвищенню грамотності людини, виробляють уміння користуватися мовними засобами в різних сферах спілкування і в різних життєвих ситуаціях. Ефективною в цьому плані є ідея вивчати мову у функціонально-стилістичному аспекті, давати учням знання і формувати в них уміння й навички не тільки з граматики і правопису, але й зі стилістики. Теоретико-практична розробка проблеми розвитку зв’язного мовлення на функціонально-стилістичній основі ученими М.І. Пентилюк, В.І. Капінос, С.М. Іконниковим, П.П. Кордун, Л.М. Паламар, Т.І. Чижовою дала можливість удосконалити мовленнєву культуру учнів старших класів. Зокрема, М.І. Пентилюк створила цілісну концепцію навчання школярів стилістики, описала завдання, зміст, методи і прийоми формування стилістичних умінь і навичок на основі засвоєння стилів української мови.

Важливість досліджуваної проблеми пояснюється тим, що добре розвинене мовлення допомагає сприймати довкілля, реалізувати навчальні, пізнавальні і виховні функції навчального процесу. Від рівня сформованості мовленнєвих умінь під час навчання грамоти залежить успішність осмисленого засвоєння мови та розвитку мовлення в майбутньому.

Актуальність дослідження зумовлена вагомістю проблеми для методики формування мовлення школярів, з одного боку, а з іншого – обмеженістю дослідження проблеми в теоретичному і практичному планах.

Мета статті – визначити й охарактеризувати дидактичні засади формування стилістичної компетентності молодших школярів.

Стилістична вправність учнів – необхідна умова високої мовної культури. Учень, який добре знає граматичний матеріал, але не вміє користуватися ним у певній мовленнєвій ситуації, не може вважатися грамотним. Мовлення учнів часто засмічується діалектизмами, жаргонізмами, канцелярськими штампами. Однак навіть без цих недоліків грамотно побудоване мовлення не буде правильним, якщо воно невиразне, позбавлене стилістичного забарвлення.

Мовленнєвий розвиток дитини є досить широким поняттям, що охоплює рівень сформованості звуковимови, його відповідності загальноприйнятим орфоепічним нормам української мови, обсяг словникового запасу і граматичну організацію мовлення [6, с. 133-134].

Мовлення учнів розвивається, якщо вони набувають здатності розуміти лексичне і граматичне значення слова, словосполучення, речення, тобто якщо запам'ятовується матеріальна оболонка відповідного мовного знака і правильно співвідноситься з явищем позамовної реальності [4, с. 50].

У шкільній практиці відомими є вимоги до дитячого мовлення: говорити правильно, чисто, точно, логічно, зрозуміло.

Для побудови методичної системи навчання рідної мови важливим є розуміння суті основних завдань і категорій функціональної стилістики, їх взаємозв'язку з функціональними аспектами мови та мовлення, з'ясування закономірностей використання стилістичних ресурсів мови в різноманітних комунікативних актах.

Однак відомості з функціональної стилістики в початкових класах надзвичайно обмежені й подаються в основному тільки в розділі “Текст”, а функціонально-стилістична спрямованість у засвоєнні виучуваних мовних одиниць є недостатньою; в учнів формуються здебільшого вміння та навички мотивовано використовувати мовні засоби відповідно до теми й змісту висловлювання. При цьому не беруться до уваги мотиви мовлення, завдання спілкування, задум, сфера, форма мовлення, провідні стильові риси та ряд інших факторів, які диктують вибір мовних засобів.

Отже, поглиблення функціонально-стилістичного підходу в навчанні мови та мовлення в початкових класах зумовлене як потребою в науково достовірній і комплексній подачі теоретичних знань з лінгвістики і стилістики тексту, так і практичною необхідністю навчати будувати висловлювання, підпорядковуючи їх зміст і форму тим життєвим умовам, у яких вони продукуються. Запровадження елементів функціональної стилістики потребує визначення в початковому курсі навчання мови змісту стилістичної роботи, методів і прийомів розвитку стилістичних уявлень, а також розробки системи тренувальних вправ.

Уже в період навчання грамоти слід систематично спрямовувати роботу на збагачення словника учнів, на вироблення вмінь правильно вживати лексичні одиниці у мовленні. Дитина з допомогою вродженого “чуття мови” намагається виправляти мовні огріхи в мовленні інших, займається самокорекцією мовлення, немовби відшукує правильне словотворення.

Активний словниковий запас школяра – одна з основних умов красивого, доречного, правильного формулювання його думок, і разом з тим один із основних чинників успішної мовленнєвої комунікації. Засвоєння мови на матеріалі окремих слів, словосполучень чи розрізнених речень не дасть бажаного результату. Адже в основному ці слова й конструкції пасивні, вони різко активізуються, бо не викликають в уяві дитини живописних образів. Тому на уроці має звучати “живе” слово, яке повнокровно функціонує у найкращих зразках текстів художнього стилю, фольклору тощо [8, с. 3].

При доборі дидактичного матеріалу, на думку К.М. Плиско, слід дотримуватись якнайтіснішого зв'язку теорії з практикою, навчання – з навколишнім світом. Завдання мають бути посилюючими для школярів, цікавими, розрахованими на активність мислительної діяльності [9].

Для розвитку стилістичної компетенції молодших школярів слушно використовувати вправи, метою яких є поповнення й удосконалення лексичного запасу школярів. Одним із таких видів роботи є лексико-стилістичні вправи і завдання, що передбачають аналіз стилістичних значень виучуваних частин мови, їх відтінків і функцій. Доречно поєднувати вивчення лексико-семантичної структури мови із аналізом стилістичних можливостей цих мовних одиниць, з подальшим введенням їх у власні висловлювання. Наприклад, проаналізуйте в тексті стилістичні можливості частин мови, знайдіть (чи доберіть) синоніми та антоніми, метафори і порівняння.

Для поглиблення і систематизації найважливіших відомостей із стилістики, розвитку стилістичних умінь і навичок учнів необхідно запроваджувати систему спеціальних вправ. Стилістичні вправи – це “усні і письмові вправи, що допомагають учням зрозуміти завдання функціональних стилів, основні загальні риси і мовні особливості на фонетичному, лексичному, граматичному рівнях” [4, с. 120]. В основу пропонованих вправ і завдань із стилістики покладено класифікацію стилістичних вправ М.І. Пентилюк [5], яка виділяє такі їх види: фонетико-стилістичні, лексико-стилістичні, граматико-стилістичні, стилістичні.

Наприклад, пропонуємо відгадати загадку: *На городі при доріжці стоїть сонечко на ніжці, тільки жовті промінці не дають тепла руці.*

- За якими ознаками ви відгадали загадку?
- На що схожий соняшник?
- Що спільного між сонцем і соняшником?
- З чим порівнюються пелюстки соняшника?

Послухайте, як ще називають соняшник: злоголовик, сонцеворот, сонцепоклонник, сонцелюб, сонцеподібний, сонце промінний. Що спільного в цих назвах?

Для спостереження над стилістичною функцією прикметника пропонуємо вірш Лесі Українки.

*Вже сонечко в море сіда; На хвилях зелених тремтять
У тихому морі темніє; Червонії іскри блискучі.
Прозора, глибока вода, І ясним вогнем миготять,
немов оксамит, зеленіє. Мов блискавки з темної тучі.*

Робота над текстом:

- Як розфарбувало сонечко хвилі зелені морські? Що нагадують сонячні промені? (*Червонії іскри, блискучі, ясний вогонь, мов блискавки з тучі.*)
- Як виграють, виблискують вони на хвилях? (Тремтять, миготять.)
- Намалюйте словесну картину “Сонечко в море сіда”, використовуючи прикметники як образні вислови.

Серед усіх частин мови найбагатшою стилістичною категорією є дієслово. Л.А. Булаховський писав про роль дієслова: “В таких мовах, як наша, дієслово з виразно окресленими функціями забезпечує мовну чіткість процесу мислення і виразне відрізнення думки в стадії формування – від думки готової, думки в стадії вироблення – від лумки, одержаної пасивно” [1, с. 8].

Дієслово активне в усіх стилях, тому що без нього фактично немає речень, воно головне в предикативному центрі, але різні стилі надають перевагу неоднаковим дієслівним формам. В офіційно-діловому стилі помітними є інфінітиви, дієприкметники та дієприслівники, у науковому поряд з ними виділяються безособові дієслова. Художній стиль користується всіма дієслівними формами, проте надає перевагу особовим формам та формам минулого часу дієслів [2, с. 46]. Динамізм реального та уявного світів, різноманітні метаморфози виражаються переважно через семантику і різні форми дієслів, наприклад: *Над ялицями лютувала буря, і трясла ними, і гнула їх, і робила їх тим кріпшими. Тим гордіше вони свої вершки і купали їх у золотому сонячному промінні. За все те вони мали право здійматися аж до хмар і бути гордими* (О. Кобилянська).

У формуванні мовних і мовленнєвих умінь при вивченні дієслова вирішальну роль відіграють вправи, які мають забезпечувати здатність аналізувати виучувану частину мови,

визначати її функціональне призначення і комунікативну доцільність, конструювати слово-сполучення і речення, враховуючи лексичну, граматичну сполучуваність і відповідність мовленнєвій ситуації, а також вживати дієслівні форми у власних висловлюваннях.

Отже, практичне засвоєння стилістичних функцій мовних засобів у процесі сприймання, розуміння і продукування текстів художнього, наукового, ділового, розмовно-побутового стилів дає можливість засвоювати мову як діяльність, спрямовану на вироблення вмінь орієнтуватися в умовах, завданнях, ситуації спілкування, правильно обирати стиль майбутнього висловлювання, мотивовано використовувати мовні засоби. Використання у мовленнєвій діяльності системи вправ, спрямованих на розвиток мовлення молодших школярів, створення оптимальних педагогічних умов для ефективної реалізації розробленої лінгводидактичної моделі, забезпечить кількісно-якісний рівень мовленнєвих умінь і навичок учнів.

Список використаних джерел

1. Булаховський Л.А. Синтаксис (зв'язки) другорядних членів речення. Відмінкова залежність (керування) / Л.А. Булаховський. – К. : Радянська школа, 1959. – 34 с.
2. Кратасюк Л. Інтерактивні методи навчання / Л.Кратасюк / Дивослово. – 2004. – № 10. – С. 11.
3. Лазаренко Н. Збагачення словника молодших школярів прикметниками / Н.Лазаренко / Початкова школа. – 1999. – № 1. – С. 14-17.
4. Мацько Л.І. Стилістика української мови: Підручник / Л.І. Мацько, О.М. Сидоренко, О.М. Мацько; За ред. Л.І. Мацько. – К. : Вища школа, 2003. – 462 с.
5. Методика навчання української мови в середніх навчальних закладах / За ред. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2004.
6. Навчання і виховання учнів 1 класу: Методичний посібник для вчителів / Упор. Савченко О.Я. – К. : Початкова школа, 2002. – 464 с.
7. Програми для середньої загальноосвітньої школи (1-2 класи). – К. : Поч. школа, 2001. – С. 9-25.
8. Словник-довідник з української лінгводидактики / Колектив авторів за ред. М.І. Пентиліук. – К. : Ленвіт, 2003. – 149 с.
9. Соловейчик М.С. Формирование умений связной речи у младших школьников / М.С. Соловейчик / Наальная школа. – 1982. – № 7. – С. 25- 27.

The article reveals the ways of perfecting primary school pupils' speech culture during grammar and stylistic work while studying parts of speech. An important component of pupils' speech development is work that is directed to enrichment of vocabulary and to forming of the skills to use the words from different lexical and grammar categories for building coherent statements of particular kind (story, descriptions, reflections) grammatically correct and lexically appropriate.

The main attention in studying is advisable to be paid to the developing of skills to carry out all kinds of speech activities: listening and understanding, speaking, reading, writing.

Speech development is one of the most important components of forming child's personality in general, including readiness to school education.

The importance of researched problem is explained with the idea that well-developed speaking helps to perceive environment, to realize studying, cognitive and educational functions of educational process. The progress of meaningful mastering of the language and of the speech development in the future is depended of the forming level of speaking skills during studying.

The knowledge of stylistics promotes the growth of the literacy of the human, creates the skills of using language tools in different spheres of communication and in different life situations. An effective idea according to this problem is to study language in functional and stylistic aspects, to give knowledge and to form pupils' skills and habits not only of grammar and spelling, but also of stylistics. Conscious pupils' attitude to the norms that are characteristic of the Ukrainian language system, is capable to provide phonetic, lexical, grammar norms of the modern Ukrainian literature language and determines the level of acquirement of speech culture.

Key words: *stylistics, communicative competency, stylistic competency, stylistic adroitness, skills, habits, speech culture, speech communication, functional and stylistic approach, grammatical correctness.*